

benandantů objevovala. Na jedné straně totiž benandanti tvrdili, že bojují s čarodějnicemi a čarodějnicí o úrodu, že léčí oběti jejich maleficií, na druhou stranu uváděli, že do záhrobí či na bitky dojíždějí na hřbetě nejrůznějších zvířat (kozlů, koček, zajíců). Úplně proměně benandantů v čarodějnicí, překrytí lidové víry v benandanty inkvizitorským obrazem čarodějnictví, předcházela přechodná fáze. V této přechodné fázi benandanti a benandantky sice připouštěli, že se účastní sabatu, nicméně se od čarodějnic a čarodějníků na sabatu ještě výrazně distancovali: většinou uváděli, že na sabatu nečinili neřesti, hanobnosti, orgie, nepošlapávali kříž, nehobovali Krista ani svaté atd. Po několika desetiletích činnosti inkvizice začali posléze benandanti vypovídat, že se sabatu účastní aktivně, čímž se stávali těmi, kterými je inkvizitoři chtěli mít.

Ginzburgova práce je nejen cennou studií o furlanském venkově v 16. a 17. století, nýbrž též zajímavým příspěvkem k dnes opět značně oblíbené problematice podob, šíření a potlačování té vrstvy neoficiální lidové zbožnosti, jež je obvykle souhrnně označována čarodějnictvím. Jakkoliv je tato Ginzburgova kniha – stejně jako mnohem známější a populárnější *Sýr a červi*³ – často vynášena pro novátorskou a neotřelou práci s prameny, je třeba upozornit, že tato metoda současně představuje z jiné perspektivy též největší slabinu celé knihy: v poutavém narativním podání celé problematiky se pro nepoučeného čtenáře do jisté míry stírají fakta získaná z výslechových protokolů a jejich následná interpretace propojená s širšími Ginzburgovými amplifikacemi a úvahami, jež pak lze na zákla-

dě pramenů doložit již jen dosti obtížně: v tomto ohledu může práce sice posloužit religionistovi jakožto vhodné exemplum (např. pro zkoumání paralelních jevů v jiné lokalitě a jiném období), nicméně po mém soudu již obtížněji jako pramen např. k postizení širších souvislostí neortodoxní lidové zbožnosti dané doby.

Jana Kružíková

Jacques Derrida: TRADICE VĚDY A SKRÝVÁNÍ SMYSLU, (přeložil Martin Pokorný) Oikoymenh, Praha 2003

Text J. Derridy je úvod k jeho vlastnímu překladu jednoho známého rukopisu E. Husserla ze 30. let, který se obvykle cituje pod názvem *O původu geometrie* (dále zkracuji PG).¹ Derridův překlad s úvodem vyšel v Paříži v roce 1962. Text úvodu nazvaný jeho českým překladatelem příhodně Tradice vědy a skrývaný smysl, je vynikajícím, třebaže nesnadným uvedením do labyrintu Husserlova myšlení. Kromě toho je Derridův text zajímavý tím, že je jedním z prvních příspěvků k interpretaci Husser-

¹ Transkripci tohoto Husserlova rukopisu z roku 1936 provedl Eugen Fink a vydal jej pod titulem „Otázka po původu geometrie jako intencionálně historický problém“ v *Revue internationale de philosophie* v roce 1939. Podruhé text vyšel s malými odchylkami jako třetí příloha ke spisu *Krisis der europäischen Wissenschaften und transzendentaler Phänomenologie* v edici Husserliana, svazek VI, vydal W. Biemel, Den Haag 1954, v českém překladu O. Kuby *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, Praha 1972 a 1996, str. 385-410.

³ C. Ginzburg, *Sýr a červi*, Praha: Argo, 2000.

lovy „filosofie dějin“ a na to chce vlastně tato stručná recenze upozornit.²

Na cestě k uchopení tématu dějin v jejich sepětí s řečí a jazykem, což je tématické sepětí načrtnuté Husserlem právě a zejména, ne-li dokonce pouze v rukopise *O původu geometrie*, Derrida navíc poprvé uplatnil některé náhledy, které rozvíjel v dalších svých spisech. Několik míst knihy se tedy do jisté míry dá číst i jako uvedení do některých motivů Derridova díla, jehož charakteristika tu ovšem rozhodně není a nemůže být mým záměrem.

Úvahy o dějinnosti, k nimž Edmund Husserl (1859–1938) přikročil v samotné poslední fázi svého myšlení, v polovině 30. let, přináší motivy, které, jak naznačuje Derrida, mohly, kdyby je Husserl domyslel do důsledků, převrátit architektóniku celé jeho filosofie, a přivodit otřes jejích základů.³ Něco podobného platí i o Husserlových úvahách o jazyce, s nímž je dějinnost tematizovaná v PG bytostně spjata a jemuž se v Husserlově rozsáhlém díle dostávalo do té doby stejně okrajového místa jako dějinám. Dějiny a jazyk jsou zkrátka a zjednodušeně řečeno pro Husserlova fenomenologii až do 30. let něčím vnějškovým, pouze „světským“ a proto odvozeným. Do jisté míry tím zůstávají stá-

le, zdůrazňuje Derrida, přesto v pozdním díle, reprezentovaném „původem geometrie“, dochází k významným posunům.

Derrida v *Úvodu* nicméně nesleduje jen tuto pozdní formulaci otázky po dějinnosti, kterou v sobě skrývá tradování smyslu, tak jak je analyzováno ve zhuštěné zkratce rukopisu PG, ale zabývá se i jejími předpoklady v celém Husserlově díle, od jeho prvních počátků, ještě spjatých s psychologickou metodou výkladu idealit jako produktů empiricky konstatovatelných mentálních výkonů, přes rozvinutí vlastní fenomenologie čistě popisné i transcendentální, až po poslední historické zamyšlení nad Evropou a místem filosofie v jejích dějinách v *Krizi evropských věd* (1936).

Derrida ve svém *Úvodu* konstatuje zaprvé fakt, že Husserl na konci své myslitelské dráhy v *Krizi* a v koncentrované podobě pak zejména v PG – navzdory zmíněnému odmítání historismu jakožto jedné z variant relativismu a (dis)kvalifikaci dějin a dějepisu samých jako čehosi odvozeného a nepůvodního – dospěl k uznání relevance určitého druhu dějinnosti. Toto uznání je u něj spjata s otázkou po původu, po původu tradic pronikajících aktuálním vědomím, těmito tradicemi určeným. Nový není kritický motiv zasutí názorného původně dávajícího intuitivního přístupu ke smyslu předmětností přístupem zprostředkovaným symbolicky, především jazykem. Husserl se od počátku, tj. nejpозději od *Logických zkoumání* (1900–1) snaží – zcela ve stylu ideálu filosofie jako přísné vědy, vědecké teorie poznání – oprostit proces ustavování poznatků od ekvivokací, které s sebou nese nevyhnutelné užívání přirozeného jazyka ve vědě a filosofii. Nový je náhled produktivní, dějinné povahy řečové a jazykové fixace poznání.

² Toto téma otevřel ve Francii Paul Ricoeur svým článkem „Husserl et le sens de l'histoire“, který vyšel v *Revue de Métaphysique et de Morale* v roce 1949. Derrida tomuto tématu věnuje také poslední část své disertace *Le problème de la genèse dans la philosophie de Husserl*, obhájené v roce 1954 a publikované teprve v roce 1990.

³ K radikálnímu zpochybnění základů Husserlovy fenomenologie Derrida přispívá naplno až svou kritikou ve spise *Hlas a fenomén*, v *Úvodu* najdeme kritické poznámky spíš na okraji textu, převládá výklad a dokonce i výslovná obhajoba Husserlovy transcendentální filosofie dějinnosti.

Je-li tématem fenomenologie zkušenost, vědomí smyslu, a je-li aktuální vědomí závislé na tradicích smyslu, je úkolem fenomenologie – vedle strukturní statické analýzy vědomí smyslu a vedle analýzy jeho geneze z pasivních syntéz – odhalovat i specifickou dějinnost tradice čili kontinuity uchovávání a předávání smyslu. Specifičnost této dějinnosti je v tom, že kontinuita smyslu (např. nějakého geometrického poznatku) je vázána na symbolické vyjádření poznatku v jazyce, které je však pro Husserla oproti poznanému smyslu (geometrické věty) něčím pouze faktickým, nahodilým a odvozeným. Je-li však tato „dějinná podmíněnost“ kontinuity smyslu a samotného vědomí něčím nutným, co samu fakticitu „danosti“ smyslu spolu konstituuje, musí mít dějinnost sama (a jazyk sám) jiný než pouze odvozený status. Proto mluví Derrida o Husserlově pozdním objevu *transcendentální* dějinnosti.

Derrida připomíná nejprve v prvním oddílu *Úvodu* vývoj Husserlova přístupu ke zkoumání původu idealit od psychologismu k jeho kritice a k rozvíjení konceptu genetické fenomenologie: „V letech 1887–1891 byl původ aritmetiky popsán jako psychologická geneze; a po padesáti letech úvah se Původ geometrie k tomuto problému vrací ve znamení *fenomenologické historie* ... V první etapě Husserl provádí redukci veškeré psychologické či historické geneze. Následuje objev genetického rozměru fenomenologie, avšak stále platí, že geneze není historie ... I v textech, v nichž hraje roli transcendentální dění, se ... neutralizace psychologické geneze nadále pojí s neutralizací historie. V období *Krizy* však do fenomenologie rázně vstupuje sama historie.“ (11 n.)⁴

⁴ Odkaz na stránky recenzované knihy uvádím bez dalšího jen číslici.

Když ve své recenzi mluvím o dějinách, když je míněno samo dění smyslu v tradicích, které nespočívá jen v uchovávání a předávání, ale i v mizení smyslu, zapominání na původní smysl atd., není v tom implicitní kritika překladatele recenzované knihy, který užívá důsledně termín „historie“ (výjimky jdou více méně na vrub redaktorům překladu). Pokládám jeho volbu za zcela legitimní, protože patří k věci, o které Derrida píše, že dění smyslu, které nás zajímá (duchovní dějiny, dějiny vědění) se odehrává v psaném vyjadřování smyslu a tedy existuje díky historickým dokumentacím, textům. Možná, že i na tomto terminologickém detailu lze zachytit specifičnost Derridova čtení Husserla, které jistě není jediným možným čtením: není-li možný žádný přístup k dějinám než přes historie, není důvod ty dvě věci oddělovat nepřekročitelnými protiklady (typu podstata-fakt, transcendentální-mundánní, apod.). To, že francouzština na rozdíl od němčiny i češtiny má pro obojí jen jedno slovo (a Husserl sám mezi *Geschichte* a *Historie* přísně nerozlišuje), je spíš vedlejší.

Jedním z rámcových motivů, který prochází celým Derridovým textem, je nepochybně i otázka po filosofii dějin, nastolená hned na prvních stránkách a objevující se v každém jednotlivém oddílu.

Lze rozlišit tři aspekty v Husserlově přístupu k dějinám, jejichž vzájemný vztah by musel být objasněn, aby bylo možné rekonstruovat Husserlovu filosofii dějin: **1.** jedním z aspektů problematiky je Husserlem principiálně proklamovaná, ale konkrétně nevykázaná závislost historie jako empirické vědy na fenomenologii jakožto teorii eidetických předpokladů všech věd; **2.** aspekt: metodě této teorie, tj. eidetickým variacím a názorům, by musely být

přístupné i dějiny samy vyznačující se právě jedinečnými, neopakovatelnými událostmi, fakty – i jejich smysl musí být fenomenologické teorii dosažitelný; 3. aspekt: geometrie je příkladem eidetiky, tj. nauky o podstatách určitého typu (klasicky: nauky o podstatách prostorových tvarů a vztahů, obecně spadající pod nauku o podstatách matematických idealit a jejich vztahů vůbec), jejichž „obsah se utváří či odhaluje uvnitř historie“ a ta je proto „neredukovatelným prvkem jeho smyslu bytí“. Jestliže toto platí o obsahu geometrie (a matematiky vůbec), který se jinak – jako příklad idealit vůbec – vyznačuje „nadčasovou platností“, pak to platí pro všechny ideality, tj. pro všechny smysl: historie je neredukovatelným smyslem bytí jakéhokoli smyslu. Pak ovšem historie obecně by již nemusela „tvořit závislý a vyhraněný výsek určité radikálnější fenomenologie“. Derridou navrhované předběžné řešení na tomto místě je, že historie „nadále setrvává ve vymezené relativitě, nicméně proniká celou fenomenologií se všemi jejími možnostmi i úkoly, technikami i původními přístupy“ (12 n.).

Tím Derrida označuje krok, jímž jsou překročeny hranice, do nichž Husserl dějiny vykazoval, aniž by tímto překročením rezignoval na transcendentální charakter své filosofie. V rámci architektoniky Husserlovy filosofie byl dějinám přičítán status určitého regionu spjatého s člověkem a jeho nitrosvětskými, mundánními výtvoři, tedy status jednoho z regionů odvozených z „předdějinné“ transcendentální geneze smyslu, jehož posledním základem je „prvotní časovost a původní trvání“ (11) odehrávající se „mimo“ čas světa a jeho dějin. Světský čas, v němž dochází k událostem našeho fyzického a psychického světa, čas

přírody a života ve světě, je konstituován, utvořen na základě původní (transcendentální, svým způsobem „mimosvětské“) časovosti vědomí. Historický čas se pak podle klasické fenomenologie utváří na základě světského, a je tedy ještě více vzdálen času původnímu. Odtud plyne revoluční význam vpádu historie do transcendentální oblasti původu. Dochází jím ke zdvojení transcendentálního původu, když je kromě původu genetického třeba uznat původ historický? Dochází tím ke vpádu fakticity do transcendentální oblasti původu – tedy k prolomení jednoho z ustavujících protikladů každé transcendentální filosofie? Nebo se tím Husserl znovu a definitivně vymezil proti empiristickému relativismu a samu historickou fakticitu redukoval na transcendentální strukturu? Tyto a další otázky se vynořují při četbě Derridova pronikavého textu, který odhaluje krok za krokem hlavní předpoklady tématu dějinnosti u pozdního Husserla.

Průlom, který podle Derridy přináší pozdní Husserlovy texty, aniž jsou si toho jasně vědomy a dostatečně to reflektují, by spočíval v kontaminaci této od veškeré světskosti očištěné půdy původní časovosti již utvořeným, konstituovaným smyslem. Tento průlom kontaminující čistotu původu tu ovšem ještě Derrida nazývá (s Cavailleşem) v posledním oddíle svého *Úvodu* průlomem dialektičnosti.⁵

Nejvýraznější doklad pro tento posun, uvádějící potenciálně do pohybu samotné základy Husserlovy filosofie, je známé shrnutí analýz dějinnosti podniknutých v PG ve formě teze, jejíž analýzou, připra-

⁵ „... pohyb prvotní temporalizace jakožto nejzazší základ veškeré konstituce je pronikavě dialektický“ (144) Derrida zde ovšem hájí Husserla proti kritice formulované Cavailleşem.

vovanou dlouze v předchozích výkladech, uzavírá Derrida svůj *Úvod*. Příslušná pasáž zní: „Je-li absolutno transcendentální historie, jak říká Husserl v *Původu geometrie*, skutečně ‚živoucí pohyb soudržnosti a vzájemného vplývání (des Miteinander und Ineinander) prvotního utváření smyslu (Sinnbildung) a prvotní sedimentace‘⁶, pak tedy tvůrčí aktivita smyslu vnitřně vyžaduje pasivitu vzhledem k ustavenému a sedimentovanému smyslu, jenž se sám o sobě nejeví a jako takový působí jedině v projektu nové tvořivosti atd.“ (144)

Kontaminace čistoty původu něčím, co už se jen opakuje díky určitým sedimentacím, spočívá v tom, že ustavený a sedimentovaný smysl existuje díky své (jazykové) vazbě na empirii, která tím vplývá do oblasti transcendentality, tj. toho, co jednotlivé zkušenosti a výkonu vědomí předchází jako jeho „podmínka možnosti“ a „norma“. Tuto konstelaci Derrida proti Caillaësově kritice hájí slovy: „Husserl právem ukazuje, že subjektivita, ‚normovaná‘ ve své přítomnosti ustaveným objektivním smyslem (jenž tedy představuje jeho ‚absolutní logiku‘), ‚váže‘ své ‚normy‘ zpět k ‚nadřazené subjektivitě‘, tj. k sobě samé v tvůrčím pohybu, jímž se sama překračuje a utváří nový smysl ... Platí tedy pouze, že (shoda mezi ustavujícím a ustaveným momentem absolutna) ... je v jeho očích jen absolutní jednotou *pohybu* smyslu, tj. jednotou neshody a neurčitě ko-implikace ustavujícího a ustaveného momentu v *absolutní identitě* živoucí přítomnosti, která se dialekticky promítá a udržuje.“ (144 n.)

⁶ Čtenář českého překladu *Krize* nalezne příslušné místo na str. 402, bohužel je zde však i tato klíčová věta přeložena chybně. Je opravdu škoda, že nakladatelství Academia pro druhé vydání *Krize* neprovedlo revizi překladu.

Dějinnost je spjatá s původem, sama může být ovšem něčím původním, neodvozeným, jen pokud má takovou povahu i původ sám. V tom je jádro problému, alespoň z Derridova hlediska: je-li původ vlastně jen myšlenkovou konstrukcí, tzv. „suplementem“, pak je jím možná i z něj se odvozující dějinnost. Naopak, má-li otázka po původu svou legitimitu, není-li původ pouhou myšlenkovou konstrukcí, třebaže jej nelze historicky, tj. empiricky dokumentovat, je otázka, s jakými dějinami a zda vůbec má takový původ s dějinami co do činění.

To, že Derrida hájí transcendentální koncepci dějinnosti, je méně patrné ze závěrečných poznámek o dialektičnosti pohybu smyslu, které jsem právě zmínil, mnohem zřetelněji se to ukazuje na diskusi, kterou v VIII. oddílu textu vede s Merleau-Pontym. Když Merleau-Ponty vítá náznak Husserlova uznání historické relativity v korespondenci s etnologem Lévi-Bruhlem a říká, že tím Husserl uznává, že „my, kdo žijeme v určitých historických tradicích, nejsme schopni myšlenkově uchopit historickou možnost primitivů, o nichž hovoří Lévi-Bruhl“⁷, Derrida koriguje velmi briskně závěry, které by z toho prý u Merleau-Pontyho vyplývaly, totiž především závěr, že kdyby Husserl přesto trval na principální možnosti pochopení jiných faktických světů, musel by si tím pádem nárokovat „schopnost apriorně vydedukovat samotnou fakticitu“. (106) Za tuto překvapivě příkrou a zjevně nespravedlivou polemická výtku musel ovšem Derrida sám svým způsobem zaplatit. Jeho odmítnutí protikladu podstaty a fakticity je totiž vlastně obhajobou určitého

⁷ M. Merleau-Ponty, *Les sciences de l'homme et la phénoménologie*, in: týž, *Signes*, Paris 1960.

universálního historického apriori, od které brzy explicitně ustoupí v dílech jako je *De la gramatologie* (1964) atd., transcendentální koncepce dějinnosti však zanechává stopy i v Derridově pozdějším díle, takže Foucaultovy provokativní teze v *Archeologii vědění* (1970) bylo možné mimo jiné číst i jako nepřímou, ale účinnou kritiku Derridy.

Derridův text je brilantním výkonem umění nacházet i v nekomplikovanějších textech, k jakým Husserlův fragment bezpochyby patří, trhliny proměňující domnělé základy v hypotézy, umění uvádět do pohybu jak původní intence studovaného díla tak i jiné možnosti myšlení. Tento dvojaký pohyb na hranici věrného podání určitého myšlenkového projektu a jeho domýšlení do některých sporných či přímo aporetických důsledků vede k jednomu typu tázání, který se rozvine u Derridy jako dekonstrukce, pohyb přesně uchopující a postupně zevnitř uvolňující klenbu studovaného myšlenkového díla, pohyb maximální blízkosti k literě a duchu díla, vedoucí však nikoli k jeho přijetí, či odmítnutí, ale k distanci, která je si vědomá své závislosti na něm. Proti specifickému pohybu dekonstrukce směřujícímu k mezím studovaného díla lze postavit do kontrastu pohyby vycházející od mezí Husserlovovy filosofie, ale sdílející od počátku určitá východiska jeho projektu, otvírající tak, ovšem z ne-husserlovských perspektiv, jiné, neklasické cesty fenomenologii samé. Jeden z takových projektů musel, alespoň z doslechu, Derrida znát – Merleau-Ponty věnoval Husserlově textu *O původu geometrie* na konci 50. let samostatnou semestrovou přednášku, zabýval se jím ovšem již dříve, v době, kdy Derrida psal svou disertaci a připravoval svůj překlad PG a Úvod

k němu.⁸ Jiným projektem, který se inspiroval jak Merleau-Pontyho tak Derridovým produktivním čtením Husserla, je přetváření transcendentální fenomenologie v díle Marca Richira, které se formovalo v 80. letech mj. i kritickým čtením Původu geometrie.⁹

Karel Novotný

**Haldis Haukanes: VELKÁ
DRAMATA – OBYČEJNÉ
ŽIVOTY. Postkomunistické
zkušenosti českého venkova,
Sociologické nakladatelství
(SLON), Praha 2004**

Monografie Haldis Haukanes o postkomunistické zkušenosti českého venkova vychází z autorčiny doktorské práce, kterou obhájila na Katedře sociální antropologie Fakulty sociálních věd Univerzity v Bergenu v Norsku v roce 1999. Při studiu českých, respektive československých transformačních procesů po roce 1989 a jejich dopadu na život venkovských lidí vycházela autorka z terénního výzkumu českého venkova a jejím základním cílem bylo analyzovat některé důsledky změn, jichž byla svědkem v období mezi roky 1990 a 1995. V analýze se opírala především o dlouho-

⁸ M. Merleau-Ponty, *L'institution/La passivité. Notes de cours au Collège de France (1954–1955)*, préface de Claude Lefort, Paris, Éditions Belin, 2003, 304 p. Týž, *Notes de cours sur L'origine de la géométrie de Husserl, suivi de Recherches sur la phénoménologie de Merleau-Ponty*, sous la direction de R. Barbaras, Paris, P.U.F., 1998, tj. přepis M-Pontyho poznámek ke kurzu na Collège de France z r. 1960.

⁹ Srv. knihu *La crise du sens et la phénoménologie*, Grenoble 1990, jejíž podstatná část pojednává o Původu geometrie (str. 193–360).